

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica XII (2012)

Krzysztof Tracki, *Ostatni kanclerz litewski.*

Joachim Litawor Chreptowicz w okresie Sejmu Czteroletniego 1788–1792,
Wydawnictwo Czas, Wilno 2007, 253 ss.

Recenzowana książka jest opublikowaną wersją rozprawy doktorskiej przygotowanej pod kierunkiem Henryka Kocója i stanowi pierwsze monograficzne opracowanie działalności tytułowego bohatera. Autor na podstawie licznych źródeł wyczerpująco przedstawił działalność Chreptowicza, uwzględniając ówczesne realia polityczne. Książka składa się z trzech głównych rozdziałów (podzielonych na podrozdziały) dotyczące kolejno: rodziny, młodości i kariery politycznej do roku 1786, działalności politycznej w latach 1787–1791 oraz w ostatnim roku Sejmu Wielkiego. We *Wstępie* Krzysztof Tracki scharakteryzował literaturę wykorzystaną w pracy oraz źródła, w tym przechowywane m.in. w Bibliotece Fundacji Książąt Czartoryskich, Bibliotece Jagiellońskiej i Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (szczególnie Zbiór Popielów).

W rozdziale pierwszym autor ogólnie zarysowuje historię rodziny Chreptowiczów, zaczynając od XV wieku. Objasnia, iż w ciągu tych kilkuset lat przedstawiciele Chreptowiczów pełnili liczne godności i urzędy, podnoszące ich rangę i status społeczny. Co ciekawe, autor podejmuje próbę wyjaśnienia pochodzenia przydomka Litawor. Zwraca też uwagę na pierwsze lata życia Joachima, uwzględniając tu szczególną rolę edukacji na jego rozwój. Wymienia miejsca pobierania nauk, takie jak: Akademia Wileńska, Braniewo, Nieśwież. Jako ciekawostkę dodaje, iż większym zainteresowaniem młodego Chreptowicza cieszyły się rozrywki intelektualne zamiast polowań i innych aktywności fizycznych. Krzysztof Tracki w kolejnych częściach pracy podkreśla, że już w chwili śmierci Augusta III Chreptowicz cieszył się dużym autorytetem. Argumentuje to licznymi awansami i zaszczytami, głównie w Wielkim Księstwie Litewskim, dzięki którym osiągnął silną pozycję wśród zwolenników Familii. Autor bardzo często podkreśla zaufanie, którym obdarzył Joachima król Stanisław August. Jako jeden z wielu jej wyrazów przedstawia przebieg misji Chreptowicza do Francji, gdzie pod pretekstem podróży dla poratowania zdrowia zaufany króla miał podjąć rozmowy z przebywającymi w Paryżu konfederatami. W książce zawarta została charakterystyka kariery urzędniczej tytułowego bohatera. Od 1773 roku pełnił on urząd podkanclerzego litewskiego, który zapewnił mu miejsce w senacie. Następnie od 1778 roku zasiadał w Radzie Nieustającej, w Departamencie Interesów Cudzoziemskich. Wyczerpująco opisane jest jego

zafascynowanie fizjokratyzmem. Krzysztof Tracki doszukuje się źródeł tych zainteresowań w podróży Chreptowicza po Europie w latach 1769–1771, podczas której zetknął się wielokrotnie z wymienionym nurtem, a po powrocie konsekwentnie wprowadzał poznane reformy we własnym majątku. Działalność Chreptowicza w Komisji Edukacji Narodowej, w Departamencie Akademii i Szkół Litewskich została opisana w osobnym podrozdziale. Kolejny autor poświęcił zainteresowaniom podkanclerzego sztuką i literaturą. Jako fakt godny uwagi podał jego zapal kolekcjonerski (głównie stare rękopisy), w tym tak cenne egzemplarze jak zbiór rękopisów z czasów Władysława Jagiełły. Jako niezbity dowód dobrego gustu i poczucia piękna autor opisuje posiadane przez niego dzieła Rembrandta czy Tycjana oraz układ architektoniczny jego posiadłości w Szczorsach, zaprojektowany przez Włocha Giuseppe de Sacco. W tym rozdziale zawarte są również informacje o życiu prywatnym bohatera, mianowicie o małżeństwie z Konstancją Przeździecką, ułatwiającym mu karierę polityczną.

W następnym rozdziale autor skupia się na działalności Chreptowicza w latach 1787–1791. Rozważania zaczyna od opisu sytuacji w kraju u progu Sejmu Wielkiego, coraz częstszych wyjazdów na Litwę, utrudniających ścisłą współpracę z królem. Następnie Krzysztof Tracki prezentuje działalność Joachima na sejmikach poselskich, gdzie głównym jego zadaniem była konsolidacja i agitacja zwolenników króla. Nie został pominięty udział Chreptowicza w pracach redakcyjnych konfederacji sejmowej z 1788 roku. Autor wspomina również o wystąpieniu jednego z dotychczasowych zwolenników Chreptowicza 19 stycznia 1789 roku, domagającego się zniesienia Rady Nieustającej, co ostatecznie dokonało się tego samego dnia. Jak podkreśla, była to osobista porażka podkanclerzego. W kolejnej części dokładnie zostaje przedstawiona ówczesna publicystyka poświęcona o Chreptowiczowi. Autor przytacza tu takie teksty jak *Listy Anonima* Hugona Kołłątaja, gdzie adresat zostaje pochwalony za działalność w Komisji Edukacji Narodowej, co więcej *List I. o niektórych obywatelach* z 12 października 1788 roku stanowi anonimową obronę podkanclerzego litewskiego. Następnie Krzysztof Tracki przechodzi do charakterystyki sylwetki bohatera po zniesieniu Rady Nieustającej, zaznaczając, iż pomimo częstych wyjazdów pozostaje on na bieżąco z wydarzeniami w Warszawie. Jako kolejny przykład nieślabnącego zaufania króla autor podaje jako punkt odniesienia list, który otrzymał Chreptowicz podczas 6-tygodniowego pobytu w swoim majątku. W liście tym król wyraził opinię o jego niezbędnym udziale przy pozyskiwaniu zwolenników dworu wśród szlachty litewskiej. W następnych rozważaniach autor skupia się na działalności bohatera w ramach Deputacji Spraw Zagranicznych w okresie grudzień 1790 – kwiecień 1791, kiedy to Joachim Chreptowicz po długiej absencji wraca do stolicy. Krzysztof Tracki podkreśla jego istotny wpływ na reformę ustroju, przedstawiając okoliczności uchwalenia Prawa o Miastach. Swoje zdanie opiera na fakcie, iż podkanclerzy litewski był autorem projektu Miasta Nowe w Krajach Rzeczypospolitej, w którym znalazła wyraz idea wzmocnienia potencjału miast, a który posłużył jako podstawa do kolejnych projektów. Według autora, Chreptowicz miał realny wpływ na decyzje króla. Ubiegał się o awanse i stanowiska dla krewnych, czego przykładem może być powołanie jego syna na rotmistrza kawalerii narodowej Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Kolejny rozdział autor rozpoczyna od opisu okoliczności uchwalenia Konstytucji 3 maja. Wspomina, że bohater książki podczas głosowania milczał, co interpretuje jako zgodę na nowy ład pozwalający mu zachować dawną pozycję i wpływy. Opisuje jego kandydaturę na urząd ministra spraw zagranicznych jako wywołującą zakulisowe spory. Jednak wybór ten w oczach posłów cudzoziemskich widziany był pozytywnie. Krzysztof Tracki odnosi się m.in. do pochlebnego zdania zawartego w listach posłów cudzoziemskich, a konkretnie posła austriackiego Benedykta de Cache oraz saskiego Franciszka Essena. Przywołuje także krytykę, która padła ze strony posłów francuskiego i pruskiego. Krzysztof Tracki omawia działania i prace podjęte przez Chreptowicza pełniącego kierownictwo urzędu spraw zagranicznych. Najwięcej uwagi poświęca sprawom polsko-saskim oraz polsko-rosyjskim. Objasnia krytyczne usposobienie stronnictwa patriotycznego do Chreptowicza po fiasku kolejnych misji w Dreźnie, które miały przekonać Fryderyka Wilhelma II do przyjęcia sukcesji. Ukazuje także zachowanie Chreptowicza wobec wizyty posła rosyjskiego Jakowa Bułhakowa, który przekazywał informacje o wkroczeniu korpusu rosyjskiego do Rzeczypospolitej. Według autora, podkanclerzy już na wstępie wykazał defetyzm, pragnąc jak najszybciej podjąć negocjacje ze stroną rosyjską. Krzysztof Tracki w kolejnych częściach prezentuje inne czynności ministerialne, których wykonywanie spoczywało na Chreptowiczu. Za najbardziej specyficzne uważa nadzór nad handlem żywym towarem. Jeśli chodzi o kwestie finansowe, autor wymienia rzetelność i prowadzenie szczegółowych rachunków jako cechę charakterystyczną Chreptowicza. Przystąpienie króla do targowicy, według autora, oznaczało kres kariery podkanclerzego. Jak wzmiankuje w zakończeniu, po śmierci syna Ignacego w 1793 roku Chreptowicz już do końca życia trzymał się z dala od polityki (do 1812 r.). Kanclerstwo wielkie litewskie otrzymał 14 czerwca 1793. Co warto zaznaczyć, do Grodna nie przybył i jak nadmieniał Krzysztof Tracki, urzędu nie przyjął. W późniejszym okresie Joachim Chreptowicz napisał *Pamiętniki Rodu*, w których ubolewał nad rozbiorem Polski.

Autor nie ocenia bohatera ani jego decyzji. Jak napisał już we *Wstępie*, pozostawia to odbiorcy. Jego rola ogranicza się do rzetelnego przytoczenia faktów z życia Chreptowicza, z wyjątkiem przedstawienia go jako symbolu tragedii stanisławowskiej Polski, znajdującego się między sławą a potępieniem i budzącym ciągłe kontrowersje w ocenie. Uważam to za niewątpliwy atut pracy. Kolejnym jej walorem jest bogate i niezwykle trafne wykorzystanie źródeł. Autor bardzo często przytacza opinie współczesnych Chreptowiczowi, listy i korespondencję dyplomatyczną, dzięki czemu można lepiej zrozumieć postawy osób i realia epoki. Krzysztof Tracki wyczerpująco przedstawił działalność publiczną Chreptowicza w czasie Sejmu Wielkiego oraz jego życie osobiste. W książce zamieszczono indeks osób oraz indeks nazw geograficznych, brakuje jednak indeksu rzeczowego oraz bibliografii. Mimo to książka stanowi cenne uzupełnienie luki w dotychczasowej historiografii.

Piotr Magiera
(Kraków)